

Pål Grøndahl og Ulf Stridbeck (red.):
Rettspsykiatriske beretninger.
Om sakkyndighet og menneskeskjebner
Gyldendal Akademisk, 2015

Bogens ærinde og målgruppe

Med denne omfattende antologi har specialpsykolog og forsker ved Kompetenscenter for sikkerheds-, fængsels- og retspsykiatri (SIFER) Pål Grøndahl og professor ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo Ulf Stridbeck ønsket at give et detaljeret og bredt indblik i det retspsykiatriske felt i Norge.

Det er redaktørernes ambition at »gi innsikt i de dilemma som både observander, sakkyndige og juridiske aktører står overfor«, at bidrage til nuanceret og konstruktiv debat og til en akademisering af det retspsykiatriske fagområde.

Antologien er ikke tænkt som en lærebog eller et opslagsværk, men ambitionen er, at den vil være interessant læsning for både lægfolk og fagfolk, for læsere, der allerede arbejder med retspsykiatri og for studerende, der er på vej ind i feltet. Det er en overordentlig ambitiøs og bred målgruppe, som vi skal vende tilbage til.

Bogens opbygning

Antologien indledes med et kapitel, hvor de to redaktører introducerer til feltet retspsykiatri, til de strafferetlige principper for straffrihed i norsk lov og til de sagkyndiges rolle. Retspsykiatriske sagkyndige kan i Norge enten være specialpsykologer eller psykiatere, og deres opdrag er at hjælpe retten ved at fremlægge deres faglige blik på sigtedes/eller tiltaltes mentale tilstand på gerningstiden.

Herefter er antologien opdelt i seks tematiske hoveddele. I del I præsenteres et historisk blik på etableringen af utilregnelighed som et psykiatrisk problem og som et felt, hvor det blev relevant at inddrage medicinsk kundskab i løbet af 1800-tallet, parallelt med etableringen af psykiatri som et lægevidenskabeligt speciale. Endvidere præsenteres Den Retsmedisinske Kommission (DRK), samt et studie af farlighedserklæringer fra Kriminalasylet (1895) og Reitgjerdet (1923) i Trondheim fra perioden 1895-1940.

I del II gennemgås de tilstande, der kan medføre straffrihed, dvs. de såkaldte »utilregnelighedstilstande«; psykose, bevidsthedsforstyrrelser, psykogene bevidsthedsforstyrrelser, psykisk udviklingshæmning, stemningsforstyrrelser og stofudløst psykose. Det er vigtigt at holde for øje, at der netop er tale om *tilstande*, og ikke diagnoser. I hvert af kapitlerne beskrives indledningsvist en case, en såkaldt

vignet, hvor den konkrete tilstand og forløbet omkring den pågaaede kriminalitet præsenteres.

I del III udfoldes en række yderligere kliniske tilstande og afvigende adfærd; dyssocialitet og psykopati, partnerdrab, stalking, brandstiftelse og falske tilståelser. Hvorfor del III har fået titlen »Ved sykeseng« er lidt uklart, da de gennemgaaede tilstande og handlinger ikke typisk medfører sengeleje, eller iagttages af lægen eller psykologen ved sengekanten.

Del IV er helliget metode og udredning. Her forklares indholdet i og praksis vedrørende de såkaldte »prejudisielle observasjoner« og i de fuldstændige retspsykiatriske erklæringer. Herefter gennemgås forskellige typer risikovurderinger, og forekomst og vurdering af simulering. Kapitel 20 vedrører et historisk eksempel på uretmæssig tvangsindlæggelse, umyndiggørelse og tab af ejendom i den såkaldte Paulshussaken, og det følges op med Grøndahls overvejelser om, hvorfor fagpersoner nogle gange tager fejl i deres vurderinger.

I antologiens femte del giver Bernt Gran en indføring i hovedpointerne fra Tilregnelighedskommissionens arbejde og anbefalinger og pointerer, at udredninger af utilregnelighed er sket kontinuerligt siden 1814, men at det fortsat er sådan, at der lovgives på baggrund af enkeltsager.

I antologiens sidste og afsluttende del VI er der åbnet for en række forskellige blik på den retspsykiatriske praksis fra henholdsvis en dommer, en anklager, en observand og en sagkyndig med lang erfaring i feltet. Præsentationen fra observanden giver en meget detaljeret indføring i, hvordan det kan opleves at skulle mentalundersøges på et tidspunkt, hvor verden opleves kaotisk, præget af varetægtsfængsling med brev- og besøgskontrol og usikkerhed i forhold til, hvordan de oplysninger, man bidrager med, bliver anvendt, og hvilken betydning det får.

En ambitiøs, velskrevet og vedkommende bog

Antologien er gennemgaaende velskrevet og vedkommende. Og når vi i det følgende efterspørger flere eller uddybende perspektiver, er det grundlæggende udtryk for, at læsningen af bidragene vækker nysgerrighed, videbegær, refleksion og nye spørgsmål. Retspsykiatri er indiskutabelt et spændende men også et vanskeligt fagfelt, som indeholder mange principielle spørgsmål og diskussioner.

Afgrænsninger og internationalt udblik

I det indledende kapitel hedder det, at »Retspsykiatrien er i udgangspunktet nasjonal. Ulike land har ulike regler for hvilke tilstander som strafferetslig definerer utilregnelighet« (s. 33). Antologien har overvejende et nationalt, norsk fokus, men den nationale afgrænsning er ikke helt stringent; og set med skandinaviske

øjne, er det allermost interessant, hvor der inddrages perspektiver fra og paralleler til eksempelvis Sverige eller Danmark, som fx i Bernt Grans kapitel 22 eller hos Lene Chr. Holum, kapitel 11. Det er også vekslende, i hvilket omfang de enkelte kapitler inddrager internationale forskningsresultater. Dette kan være udtryk for den varierende grad af forskningsaktivitet, der præger det retspsykiatriske felt, men kan også have at gøre med, at redaktørerne ikke har stillet krav til alle bidragsydere om at inddrage eller perspektivere den pågældende problemstilling i forhold til international forskning på området. Når det hos Alv A. Dahl i kapitel 12 på under en halv side afvises, at psykopati kan behandles, er det vel snarere udtryk for, at denne patientgruppe i en norsk kontekst videredigeres til fængselsregi, og at der ikke derfor ikke er klinisk erfaring med håndtering af dem i behandlingspsykiatrien? Her savnes en bisætning om, at der er faglig uenighed på feltet, at psykopati dækker over en bred vifte af tilstande, men at der er forskning, der udfordrer dogmet om, at psykopati ikke kan behandles (se fx Wøbbe i Schjødt & Heinskou (red.), 2007).

Det præciseres et enkelt sted (kapitel 3), at der i Norge skelnes mellem retspsykiatri og sikkerhedspsykiatri. Hvor sikkerhedspsykiatri vedrører lukkede institutioner for sindssyge, der har begået kriminalitet (og/eller anses for så farlige, at de ikke kan rummes i almen psykiatrisk regi), er retspsykiatri i en norsk kontekst afgrænset til »medisinsk kunnskap og vitenskap i rettens tjeneste« (s. 51). For den ikke så indviede, eller ikke-norske læser, havde det været godt at få dette introduceret og forklaret indledningsvist. En afgrænsning af og fokus på retspsykiatri, som det her afgrænses, frem for den praktiske pleje og behandling af de af observanderne, der idømmes tvungen psykisk helsevern (tph) er helt legitim; selv en antologi på næsten 400 sider kan ikke favne alt. Men distinktionen er alligevel ikke helt stringent, når der fx i Grøndahls kapitel 18 kigges på interventioner i forhold til sædelighedskriminelle. Snittet er heller ikke helt rent i det afsluttende kapitel 23, hvor fokus rettes mod et konkret forløb med dom til tvungen psykisk helsevern, og hvor det kraftigt antydes, at utilstrækkelig behandling i almenpsykiatrisk regi øger risikoen for, at psykisk syge begår kriminalitet og debuterer som retslige patienter. Det havde været nyttigt med en kort organisatorisk introduktion til den grundlæggende skelnen mellem retspsykiatri og sikkerhedspsykiatri, og til forholdet mellem retspsykiatri og det psykiatriske behandlingssystem, herunder arbejdsdeling og samarbejde mellem sikkerhedspsykiatri og almen psykiatri. Ligeledes havde det været nyttigt med en kort præsentation af omfanget af brug af tvungen psykisk helsevern, og hvad det i praksis indebærer og nogle basale karakteristikkere af gerningspersoner og aktuel kriminalitet. Tilsvarende for de psykisk syge, der ikke idømmes nogen sanktion for lovbrud, de har begået.

En ambitiøs målgruppe

Antologien har som mål at nå både læg og lærd. Det er en meget bred og ambitiøs målgruppe, og selvom den gennemsnitlige læge læser i Norge formentlig har bedre forudsætninger end for eksempel en svensk eller dansk læser, er der mange ting, der forudsættes kendt. Allerede i forordet listes Pierre Rivière (1835), Daniel McNaughtan (1843), John W. Hinckley Jr. (1981), Mattias Flink (1994), Mijailo Mijalovic (2003) og Anders Behring Breivik (2011), uden at de kobles til de konkrete sager. Er mon alle disse sager og deres implikationer bekendt for en læg læser? Er Sigrid-sagen fra 2013 present for den almindelige læser?

Alle og enhver kan tale med

Studerende er også formuleret som en vigtig målgruppe for bogen, og det forudsættes, at det er studerende, der er på vej til at ville beskæftige sig med det retspsykiatriske område. Bogen er imidlertid ikke tænkt som lærebog for fx medicin- eller psykologistuderende, og dens målgruppe er jf. forord og bagsidetekst langt bredere. Netop derfor er det problematisk, at der i tilknytning til hver enkelt klinisk vignet stilles en række spørgsmål vedrørende diagnose og vurderinger, som den enkelte læser opfordres til at bidrage til. Fx:

»Hvordan vil du anse denne mannens strafferettslige tilregnelighet? Hadde han skyldevne på handlingstiden?

- Anser du ham for å være psykotisk på tiden for gjerningen, og tror du at han var psykotisk da de sakkyndige undersøkte ham?
- Tror du han var å regne for bevisstløs (sterk bevissthetsforstyrrelse)?
- Eller var han psykisk utviklingshemmet i høy grad?
- Hvorfor – hvorfor ikke?

Har du gjort deg en oppfatning av hans eventuelle diagnose? Hvordan ville du begrunne standpunktene dine?«

I bedste fald giver disse spørgsmål anledning til, at den refleksive læser forstår, hvor vanskelig det kan være at afgøre disse spørgsmål, og dette har måske været redaktøernes pædagogiske ambition? Men det er overraskende og problematisk, at der inviteres ind til, at alle og enhver kan give deres besyv med i så vanskelige spørgsmål uden at have haft anledning til at tale med eller observere observanden.

Det er og har været et tilbagevendende problem for psykiatri som lægevidenskabeligt speciale og for den psykiatriske kliniske praksis, at alle mulige andre faggrupper, lægfolk og autoriteter har ment at vide lige så godt som den psykia-

triske profession, hvorvidt patienter var sindssyge eller ej (se fx Møllerhøj, 2009, 2006). Dette generelle omverdensproblem, som har plaget psykiatrien siden fagets etablering omkring midten af 1800-tallet, bliver særlig betydningsfuldt og prekært, når der er tale om retspsykiatriske vurderinger. Denne tendens blev særdeles tydelig i forbindelse med Breivik-sagen, hvor trangen til at fjerndiagnosticere var enorm. Det gjaldt for så vidt både psykiatere selv, andre professioner, lægfolk og pressen. Interessant nok påpeges det en række steder i antologien, at fjerndiagnostisering er problematisk (se fx kapitel 17 og 23), ligesom det også understreges flere steder, hvor vigtigt det er at koble det kliniske skøn med mere strukturerede tilgange (fx kapitel 6 og 19), før man som sagkyndig kan udtale sig i en sag.

Oven på Breivik-sagen har redaktørerne her haft en enestående mulighed for at understrege vigtigheden af grundig kortlægning og forståelse af psykopatologien hos den enkelte observand, og at forudsætningen herfor er specialviden som enten specialpsykolog eller psykiater (for derved måske at bidrage til en rehabilitering af den psykiatriske og psykologiske ekspertise). I stedet inviteres til, at vi alle sammen fortsat kan synes noget om andre menneskers mentale tilstand.

Uforløste perspektiver

Set med danske øjne er det interessant, hvordan psykologerne som profession har fået så central rolle i retspsykiatriske vurderinger i en norsk kontekst. Det havde været interessant at høre om, hvordan denne udvikling er sket og har præget det retspsykiatriske felt. Det havde også været interessant at vide mere om rollefordelingen mellem de to aktuelle professioner, specialpsykologen og psykiateren, og hvilke formelle krav der er i forhold til professionssammensætningen ved judicielle observationer. I bogens del VI påpeges af flere af bidragsyderne vigtigheden af, at begge professioner deltager som sagkyndige, og at der kan være stor forskel (hvorvidt dette er for processen eller for resultatet er uklart) afhængig af, hvilken profession den sagkyndige repræsenterer.

I bogens kapitel 17 præsenterer Grøndahl de præjudicielle observationer, men desværre følges det ikke op med en tilsvarende præsentation og diskussion af den eventuelt efterfølgende retspsykiatriske erklæring. Her savnes også en præsentation af, hvilke formelle krav og sagsgange der er (via den norske straffeprocesslov, Riksadvokat e.a.) for, hvornår en præjudiciel observation og/eller en retspsykiatriske erklæring skal udarbejdes, fx om der er særlige former for lovbrud og alvorgrad af disse, om det er karakteristika ved den mistænkte gerningsperson (f.eks. alder, tidligere/aktuel kontakt med det psykiatriske system, tidligere kriminalitet e.a.). Den præjudicielle observation og en retspsykiatriske erklæring er cen-

tral og vil typisk være omdrejningspunkt for meget af den videre sagsgang, og for bogens struktur er det en smule forstyrrende, at dette kapitel kommer så sent i bogen.

Ikke alle af bogens eksempler synes lige relevante i en retspsykiatrisk, og aktuell, sammenhæng. Paulshussagen (kapitel 20) viser med al tydelighed, hvor indgribende og katastrofal betydning bestemte vurderinger, kategoriseringer og tiltag kan have for et menneskeliv. Men, det er alligevel uklart, hvorfor der er anvendt et historisk eksempel fra begyndelsen af det 20. århundrede? Er der ikke nyere eksempler i Norge, der kunne have illustreret pointen? Kunne man ikke have foretaget interview med en nuværende patient idømt tvungen psykisk helsevern, og som formentlig ville kunne berette om, hvor indgribende en psykiatrisk foranstaltning kan være i et menneskes liv over mange år? Det havde ligeledes været interessant med andre og nyere eksempler end Quisling, mens præsentation af partnerdrab (kapitel 13) fremstår som noget løsrevet og synes mindre relevant i denne sammenhæng. Her kunne det redaktionelle greb med fordel have været strammere.

Fænomenet 'falske tilståelser' behandles i et eget kapitel (kapitel 16), men omfanget af dets relevans i denne sammenhæng synes uklart. Et nærliggende spørgsmål, som det også ville have været interessant at se perspektiveret, er, hvorvidt den norske lovgivning og retspraksis, hvor psykisk syge gerningspersoner kan gå helt fri for strafferetslige sanktioner, kan være bidragende til, at det for nogle kan være fristende at komme med helt eller delvis falske tilståelser for på den måde at forsøge at underbygge, at man er psykisk syg?

Antologien er indholdsrig, men der savnes flere samlede principielle diskussioner. I afslutningskapitlet, hvor forskellige aktører bidrager med 'skråblikk på retspsykiatrien', rejses flere gode spørgsmål, som det havde været interessant at få belyst og udfoldet. Disse 'skråblikk' kan ses som replikker til de forudgående kapitler og heri antydes flere grundlæggende og væsentlige problemstillinger:

Hvad er de etiske og menneskelige konsekvenser af at blive vurderet som 'utilregnelig' (og evt. blive idømt tvungent psykisk helsevern) i forhold til at blive idømt en almindelig straf?, spørger dommer Ellen Mo.

Hvor hensigtsmæssigt er fraværet af nogen som helst form for sanktion, hvis gerningspersonen er psykisk syg og forholdet ikke er alvorligt nok? Spørgsmålet kan stilles i forlængelse af tidligere statsadvokat Inga Bejer Enghs tekst og er formentlig et af de temaer, der kommer til at fylde også fremadrettet i den norske debat og selvrefleksion efter Breivik.

Retspsykiatrisk praksis og retspraksis afspejler den samtid, de udspiller sig i, påpeger forsvarer Gunhild Lærum. Af den grund kan man savne en bredere ana-

lyse af norsk retspsykiatri og retspraksis som kulturprodukt og normskabende i et bredere retsfilosofisk og retssociologisk perspektiv.

Trods ovennævnte indvendinger er der ikke tvivl om, at denne antologi giver vigtig indsigt i de dilemmaer, der præger det retspsykiatriske felt, og de udfordringer, dette skaber for dem, der skal agere i det. Antologien er også et vigtigt udtryk for, at der nu er gået så tilpas lang tid fra retssagen mod Anders Behring Breivik, at det er muligt at forholde sig mere analytisk til feltet og dets svære spørgsmål om skyld, straf, straffrihed og behandling, og til en nuanceret og konstruktiv debat.

Redaktøernes ambition om at skubbe retspsykiatrien i en mere akademisk retning er vigtig og prisværdig. Den lykkes til dels især i Grøndahls kapitler, der vidner om forskningsaktiviteten i de norske kompetencecentre for sikkerheds-, fængsels- og retspsykiatri. Men, når den alligevel ikke kan siges at blive fuldt indfriet, skyldes det dels, at antologien ikke mere detaljeret får gennemgået det juridiske grundlag for psykiatrisk og retspsykiatrisk praksis, og dels, at de principielle diskussioner, man kunne knytte an til lovgrundlaget, ikke foldes ud. De mange interessante historier og cases forbliver dermed *beretninger*, der ikke forløses med mere principielle og sammenhængende analyser og metaperspektiver.

Antologien illustrerer og bekræfter meget tydeligt, at der meget sjældent findes enkle og entydige svar i dette felt; til gengæld er listen over relevante perspektiver og problemstillinger, der kunne fortjene mere lys og granskning, lang. Grøndahl og Stridbeck har med denne antologi vist, hvordan man kan favne bredden i det retspsykiatriske felt. Dermed er bolden givet op til såvel nationale som internationale kolleger og fagfæller, og forhåbentlig kommer vi til at se flere studier, mere videndeling, refleksion og debat i og fra det retspsykiatriske felt i de kommende år.

Jette Møllerhøj & Liv Os Stølan

Kompetencecenter for Retspsykiatri, Region Hovedstadens Psykiatri